

A krimi tatárság 20. századi kálváriája – történeti és kutatási helyzetkép

Czerwonnaja, Swetlana – Malek, Martin: Deportation und Verbannung der Krimtartaren. Umstrittene Probleme der Forschung. = Europa Ethnica, 73.Jg. 2016. 3/4. No. 80-84. p.

A Krimi félsziget bő 20%-nyi arányú tatár nemzetiségű lakosságát a hitleri haderő kiszorítását követően Sztálin 1944. május 18-adi (másutt: 11-edi), „szigorúan titkos” rendeletével a hatóságok teljes egészében deportálják, és kisebb, szorosan zárt csoportokra osztva Uralon túli orosz területekre, illetve Üzbegisztánba telepítik át, ahol munkaképes egyéneiket a lakóközvet elhagyásának tilalma mellett kényszermunka jelleggel helyi építkezéseken, termelőszövetkezetekben foglalkoztatják. Az intézkedés indoklásában a német megszállókkal való fegyveres és közpolitikai együttműködés vétsége szerepelt, ami az eljárás sok évtizedes szovjet apologetikájának is alapjává vált, elhallgatva az egyidejű ellenálló tevékenység vagy a Vörös Hadsereg köteleiében magas kitüntetésekkel elismert helytállás – a kollaboráció tényleges eseteivel szembeállítható – ténykörét. A Legfelső Szovjet 1967-ben mentesíti ugyan a krimi tatárságot a „kollektív árulás” vádjától, konkrét rehabilitációs intézkedések ennek nyomában azonban nem születnek, sőt, a szülőföldre történő visszatérést megkísérlő próbálkozások retorziót vonnak maga után. A tatár érdekek üldözött szószólójaként Andrej Szaharov vezető szovjet polgárjogi disszidens támogatásával az apró gyermekként száműzetésbe került, Üzbegisztánban felnőtt Musztafa Dzsemiljov válik ismertté. Csak M. Gorbacsov részéről 1989-ben a sztálini áttelepítések nép- és törvényellenes intézkedéssé nyilvánítása hoz fordulatot a kérdés bármiféle, meglehetősen kései rendezése szempontjából. Az embertelen körülmények között végbe vitt deportálás, a széttelepítés, a gyökerektől való elszakíttóság mérhetetlen veszteségei: soraik megtizedelése, identitási közösségük szétzilálása hosszú évtizedek elteltével jórészt azonban már jóvátehetetlenek. A száműzött tatárság az 1990-es évek során jelentős tömegeiben mégis fokozatosan visszatér egykori, időközben (1954) ukrán szovjet tagköztársasági, 1991 óta pedig már független nemzeti

színeket öltött honába (számuk 2008-ig meghaladta a 260 ezret, ami bőven eléri a jelenlegi létszámarányoknak megfelelő 10%-ot), s elindítja politikai újrászerveződését (az 1917/18. évi elsőt követően) a II. „Kurultaj” (Nemzeti Kongresszus) összehívásával (1991), illetve a választott parlament intézményének megfelelő „Medzslisz” visszaállításával (elnökévé Dzsemiljovot választják). 2005-ben a IV. Kurultaj fogadja el a népképviselő deklarációját a kitelepítés politikai büntetének beismerése és az évtizedes szenvedésekkel sújtott krími tatárság végleges, érdemi rehabilitációja iránti igényéről, egyszersmind a Krím tatár nemzeti territóriumként történő elismeréséről.

A 2005. évi deklaráció az egykori „Arany Hordáról” levált, a 15. század derekától a cári orosz bekebelezésig (1783) önálló, habár hosszú időn keresztül oszmán „védnökség” alatt állt Krími Tatár Kánsággal önálló államiságot élvező nemzet korábbi sérelmeit is felsorolja, az 1944-et követőket pedig teljes szélességében tekinti át. Már a cári időszakról kevés jót lehet elmondani: a regionális hatóságok mindent elkövetnek a tatár népesség megrövidítésére, félreszorítására, a régióból történő kiszorításukat beleértve, aminek következtében népes csoportjaik szóródnak szét az Oszmán Birodalomba különböző tájain. Utána következik az 1917. decemberi, egy hó múltán kivérző függetlenségi próbálkozás („Krími Népzársaság”) bolsevista megtorlása (magyar vonatkozásban e ponton ismert a Tanácsköztársaság után Oroszországba húzódó Kun Béla 1920 körüli áldatlan ténykedése – K. S.), majd az 1921-ben pacifikáló célzattal felállított Autonóm Szovjet Köztársaság pórázon vezetett látszat-autonómiája, mely az anyanyelvhasználat, a saját iskola-rendszer formális biztosításán túl főképp az átfogó elnyomásgyakorlás keretében szolgál, s nem véd sem a művi úton gerjesztett éhínség pusztítása (1921/23), sem az erőszakos kollektivizálás alávetése vagy a nép ellenállásával kiváltott tömeges letartóztatások, sortüzek ellen. Az értelmiség lefejezése vagy a történeti-kulturális örökség kiüresítése is a korszak végzetes hozadéka. (A szovjet bolsevista elnyomás megtapasztalása lényegében maga váltja ki egy „valódi” autonómia csalóka ígérete fejében vállalt együttműködés készségét is a német megszállókkal.) A szovjet politika a krími tatár hontalanság évtizedei alatt sem éri be a populáció adminisztratív távoltagezésével, hanem minden eszközt megragad a

tatár etnicitás felszámolása (anyanyelvű iskolázás, sajtó stb. kiiktatása, nemzetiség-választás mellőzése a népszámlások során), a helyi etnikai környezetbe történő fokozatos beolvadása érdekében, miközben a Krimen belül irtani kezdi az egykori tatár jelenlét pusztá emlékét is (építmények, temetők, helynevek stb.). A Kurultaj 2005. évi deklarációja e történelmi mérleg alapján felhívja az ukrán politikai intézményeket az egykorú szovjet hatóságok részéről fogatosított tatár kitelepítés „népirtás” besorolású minősítésére és e minősítés nemzetközi képviselőjére, illetve arra, hogy Ukrajna európai integrációs folyamatának kereteiben az illetékesek adjanak helyt a krimi tatár etnikai jogok helyreállítását célzó törekvéseknek. Az Európai Nemzetiségek Föderális Uniója (FUEN) következő évi bautzeni kongresszusa határozatában maradéktalanul támogatja a tatár politikai képviselő felhívását. A tatár Medzslisz 2003-ban természetesen támogatja a „narancsos forradalmat”. A kijevi vezetés és a tatár feltörekvés a Krimen belül voltaképp egymásra lennének utalva. Az ukrán belpolitikai válságperiódusok során Kijev szakszonként segíti is a krimi tatár népképviselői szervek érvényesülését az orosz többségi környezetben. Az ukrán Legfelső Tanács mégis csak 2015-ben fogadja el határozatát az 1944-es tatár kitelepítés népiirtásként történő meghatározását (június 18-adikát történelmi emléknappá nyilvánítva) – egy olyan időpontban, amikor ez a Krim orosz megszállása és annektálása (2013/14) elleni demonstrációval ér fel.

A krimi tatár kérdés kutatása elé évtizedekig mérhetetlen akadályokat gördített a vonatkozó dokumentumoknak egészen a Szovjetunió felbomlásáig kitaró titkosítása. 1990-ig maga az 1944-es sztálini dekrétum szövege sem volt ismert. A nyugati világnak – a német emigrációba került Edige M Kirimal könyvén túl (*Der nationale Kampf der Krimtürken*, 1952), amely az 1917/18-as függetlenségi kísérletnek szenteli fő figyelmét – sokáig már az 1944 előtt történelekről kevés reális ismerete volt, s aligha tett jó szolgálatot a tatár ügynek a nyugati emigránsok csatlakozása a hidegháború idején a CIA által felkarolt posztnáci-antikommunista „Prometheus-Liga” propagandatevékenységéhez. Orosz részről mindvégig áltörténészek hazug apologetika uralja a terepet, míg egy-egy nacionalista beállítottságú szerző máig kitart az egykorú szovjet vezetés barbár intézkedéseinek igazolásánál, különös tekintettel a népiirtás beismerését

követelő tatár igényekre. A nyugati elemzések spekulatív irányát fémjelzi a „népirtás” vagy „etnikai tisztogatás” kérdésköre, valamint a „miért nem volt ellenállás” a deportálásokkal szemben (mintha a végrehajtók nem meglepetésszerű hirtelenséggel és abszolút túlerő bevetésével intézték volna, s egyáltalán létezhetett volna még ellenállásra képes ellenzék). A pontos tárgyi részletekre kiterjedő érdemi kutatás a maga útján halad előre, s ebben a tatárság új értelmisége mind meghatározóbb részt vállal. Máig nem kellően kiaknázott archív forrásokat rejt magában Ismail Otar emigráns ügyvéd (1911-2005) isztambuli gyűjteménye, melynek anyagából szerzőpárosunk meghatározó tagja, S. Czerwonnaja (Toruń), aki eredetileg a lengyelorszgi tatár szórvány kutatásában volt érdekelt, lengyel és ukrán folyóiratokban már többször közölt. – Sehoh, semmifajta dokumentációja eddig nem került elő ellenben a rövid néhány nap tartamára időzített 1944-es deportálás idején az Arabat-földnyelv menti vizeken tartózkodó s így az elhurcolástól éppen megmenekült halászok sorsát illetően, akiket utána csónakjaikkal a tengerbe süllyesztettek, mint az makacsul tartja magát a tatár köztudatban. – A krimi tatár kérdés standard irodalma főképp angol nyelven érhető el, a többi között a *The Tatars of Crimea: Return to the Homeland : Studies and Documents* (Ed. By Edward Allworth, 2. jav. és bőv. kiad.: Duke Univ. Pr., Durham – London, 1998) c. régebbi kötetben és Brian Glyn Williams friss monográfiájában: *The Crimean Tatars. From Soviet Genocide to Putin's Conquest* (Hurst, London 2015).

A tatárság a Krím orosz megszállásával és az Ukrajnától történő elszakítás irányába tett lépésekkel egyelőre kilátástalan helyzetbe került. Az „orszзелenes” elemek utáni hajsza, a napi hírekben nyomon követhető folyamatos tisztogatások arra utalnak: visszatér a cári, illetve a bolsevista korszak örökletes tatárelles politikája, amely minden bizonnal most is arra irányul, hogy a tatárság kollektív önszerveződési törekvését mielőbb feladja, akár úgy is, hogy szélesebb tömegeiben elvándorol a régióból. Moszkva jelenlegi, konfrontatív nacionalizmusától bizonyosan nem remélhető, hogy pozitívan kezelje az őshonos igényeivel és rehabilitációs elvárásaival előhozakodó kisebbség autonómia-törekvését. Világos jele ennek a többi között a tatár nemzeti mozgalom ikonikus vezető személyiségének kitiltása a területről.

Komáromi Sándor